
ÚJKOR ÉS JELENKOR

A francia gyarmatbirodalom fénykora

A tanulmány szerzője *David Todd*, a neves londoni King's College oktatója. Todd szakterülete a Francia és a Brit Birodalom története a XVIII–XX. században, a gazdaságtan az 1700-as évektől, illetve Európa és a nagyvilág kapcsolata a XVI. századtól kezdve.

Ebben a tanulmányában azt szándékozik bemutatni, hogyan épült fel a Francia Birodalom, és miként formálódott az ország az egyik legnagyobb gyarmattartó hatalommá. Todd röviden felvázolja a tanulmány szerkezetét a munkája elején, eszerint az első részben azt a tézist írja le, amelynek értelmében Franciaország fokozatosan kialakított egyfajta politikai együttműködést Nagy-Britanniával, hogy megőrizze érdekeltségeit Európán kívül, valamint kutatja az első és a második gyarmatbirodalom hasonlóságait. A munka következő két szakaszában a szerző különböző szemszögekből teszteli a hipotézisét, az utolsó részben pedig röviden összefoglalja a következtetéseit.

A tanulmány első részében Todd rendhagyó módon határozza meg a vizsgálódás időszakát, és a legtöbb nagy összefoglaló munkával ellentétben, 1814 és 1870 közé szorítja azt.¹ Szerinte ez a korszak a francia globális ambíciók ideje, mivel ekkor Franciaország gazdasági-, katonai-, és tudományos szuperhatalom volt, és tevékenyen érezte a befolyását a globális kérdésekben. A szerző a *Christopher Bayly* által kidolgozott elmélet alapján összeveti a Brit Birodalmat a franciával. Bayly szerint ugyanis a britek világszerte terjeszkedő hatalmát 1780 és 1830 között számos korábbi hatalom (pl.: a Mughal vagy az Ottomán Birodalmak gyengülése) összeomlása segítette, illetve megkülönbözteti a két expanzív hullám jellemzőit. Eszerint az első hullám alapvető vonása a rablás és a zsákmányolás volt, a másodiké a fejlesztés és a modernizálás. Bayly szerint azonban a francia hódításban nem lelhető fel hasonló „ideológia”, és a gyarmati politikát nagyban befolyásolta az azt irányító politikusok tétovázó magatartása.

Emellett Todd egyetért egy másik, szintén a Brit Birodalmat kutató történésszel, *Richard Draytonnal* is, aki szerint gyakran leértékelik a kutatók az európai

1. Ennek a korszakolásnak jó példája a *L'Aventure coloniale de la France* megfelelő kötete, amely a gyarmatosítás szempontjából szintén az 1789–1870-es korszakhatárokat használja.

civil társadalmak együttműködését, amely 1815 után még inkább fokozódott. A szerző úgy gondolja, hogy megmaradtak ugyan a konfliktusok a két nagyhatalom között Európán kívül, de a kontinensen mindig összefogtak a nyugati civilizáció nevében.² A nagyhatalmak közötti verseny azonban hallgatólagos megegyezést eredményezett a világ megosztásában. Világossá vált tehát, hogy ha Franciaország is részesedni akar az expanzió zsákmányából, el kell fogadnia a Nagy-Britannia mögötti helyet. Todd ezzel is hangsúlyozza, és egyben igazolja az elméletét.

A szerző fontos tényként közli, hogy az ilyen jellegű kutatások leginkább az utóbbi évek, évtizedek munkáiból tevődnek össze; mivel a megfelelő archívumokhoz nehezen lehetett hozzáférni. További okokként kezeli még, hogy a kutatások középpontjában a nagy európai folyamatok állnak, és azt, hogy a francia gyarmatok viszonylag kis kiterjedésűek voltak, valamint, hogy a történészek közül inkább csak a konzervatív nézetűek szimpatizálnak az expanzív törekvésekkel. Ezeknek a következménye lett a gyarmatok kutatásának a perifériára üzése. Véleménye szerint a francia kutatók között nem voltak olyanok, akik új irányvonalakat szabtak volna a kutatás e területén.³ Mindezekon felül kifejezésre juttatja a munkájában, hogy két szempontból megkérdőjelezhető a Brit Birodalom szingularitása. Egyrészt a kidolgozott paradigmákat alapvetően mindig az angol gyarmatbirodalomra értik, ahelyett hogy megkeresnék azok olyan módú elrendezését, amelyben más birodalmakra is érvényesíthetők lennének. Másrészt pedig kiemeli, hogy 1815-öt követően nem voltak nagyobb fegyveres konfliktusok az európai hatalmak között gyarmati kérdésben.

A következő részben a szerző a második francia birodalomépítési korszakkal foglalkozik, amely a napóleoni háborúk után kezdődött. A bécsi kongresszus utáni tartós békés időszakban tudott az ország megfelelő erőfeszítést tenni a korábbi gyarmati állapotok helyreállításáért, ezért ír Todd 1814-et követően a folyamatról. Ennek jegyében hangsúlyozza az 1814-es béke nagyvonalúságát a gyarmati ügyekben, Napóleon száz napos uralmáról azonban kedvezőtlenül vélekedik ebben a kérdésben. Szerinte ugyanis ez a rövid időszak rendkívül rossz hatással volt a gyarmati ügyekre, és elsősorban két eredményét emeli ki. Az egyik az 1815. évi béke, amelynek a terhe mellett nem lehetséges egy expedíció Saint-Dominique-on, a másik a rabszolgaság megszűnése a francia gyarmatokon, megkérdőjelezve ezzel az 1814. évi béke egyik rendelkezését. Ennek ellenére a korszak számos sikert hozott a francia gyarmatosításnak, töb-

2. Ld. görög harcok a Török Birodalom ellen, krími háború (1853–1856), a második ópium háború (1856–60). A kontinensen kívüli feszült viszonyok ellenére létrejött az Entente Cordiale; valamint ez a rendszer átöröklődött a XX. századra is.

3. Az angol kutatók között ilyen jelentőségűnek mondja *John Gallagher* és *Ronald Robinson*, akik tézise szerint a merkantilista módszerek elvetése után Britannia ott terjeszkedett tovább, ahol lehetőség nyílt erre. Ezt nevezik a szabad kereskedelem imperializmusának.

bek között az anyaország és a gyarmatok közötti kereskedelem arányának növekedését. Ám a rabszolga-kereskedelem ebben a hatalmi struktúrában is jelen van, a portugálok után Franciaország volt a második legnagyobb rabszolga-kereskedő európai nemzet. A rabszolgák kérdése mellett megjelent egy a már szabad jogállású színes bőrűekkel kapcsolatos probléma is. A francia liberális ellenzék ugyanis pellengérré állította a kormányt, amely szerintük bűnrészes volt a rabszolga-kereskedelemben és a faji diszkriminációban. A faji diszkrimináció botrányai között talán az egyik leghíresebb eset az volt, amikor számos szabad színes bőrű embert börtönöztek be és száműztek Martinique-on azzal a váddal, hogy részt kívántak venni az 1822-es rabszolgafelkelésben, és lázító hangvételű füzeteket adtak közre. Ez a lépés azonban sok hazai és külföldi politikus szerint a szabad színes bőrűek jogait gúnyolta ki. A második hasonló horderejű esemény Algéria meghódítása volt. Todd szerint sikerek hiányában fordult Franciaország Észak-Afrika felé, ahol a Török Birodalom gyengülése miatt új lehetőségek nyíltak a gyarmatosító hatalmak számára. A szerző úgy összegzi a történeti véleményeket, hogy ott a hódítás ürügyül a francia konzul megszegyentése szolgált, és Algéria meghódítása nem volt más, mint Saint-Dominique gazdasági erejének a pótlására tett kísérlet. Az valóban nem vitatható, hogy a két kolónia között érdekes hasonlóságokat lehet felfedezni. Mindkét erősen kolonizált terület haszonélvezői a francia befektetők voltak, mindkét helyen voltak erőszakos forradalmak, és mindkét térségben rendkívülinek volt mondható az elnyomás hivatalos és magán szemszögből is.

A harmadik szakasz az 1848-as forradalmak utáni gyarmati lépéseket mutatja be. Ezt követően ugyanis megszűnt a rabszolgaság a gyarmatokon, az ültetvényes gazdálkodás pedig kezdett felbomlani. III. Napóleon uralkodása (1852–1870) alatt Franciaországban a britekről alkotott felfogás radikálisan megváltozott, ezáltal Anglia korlátozó hatalomból lehetséges partnerré vált a tengerentúli dominancia megtartásában. A szerző véleménye szerint III. Napóleon a jelentős flottaépítéssel nem bosszút akart állni a trafalgari vereség miatt, hanem társsá akart válni a világ erőforrásainak kiaknázásában. A második császárság idején a francia közgazdászok egészen új elgondolásokra jutottak. *Michel Chevalier* például sürgette az országot a gazdasági reformok elfogadására, hogy minél gyorsabban és erőteljesebben terjeszkedhessen a kontinensen túl, növelve ezzel az anyaország jólétét, és együttműködést javasolt Londonnal. Todd szerint annak ellenére, hogy sok történész nem említené Louis Bonaparte Franciaországát birodalomként, nagyon fontos jellemzője III. Napóleon uralmának, hogy rendkívül sokat tett azért, hogy helyreállítsa államának globális hatalmát. A francia sikerek hatására az ország külkereskedelme jelentősen növekedett az 1815–1896-os időszakban, a tanulmányban szereplő adatok szerint

az export értéke megháromszorozódott, a világkereskedelemből való részese-dése 15%-ra ugrott.

Ekkorra azonban a két birodalom már kevésbé nagy lendülettel hódított; csupán néhány területet foglaltak el Nyugat-Afrikában és Kelet-Ázsiában, va-lamint a propagandaeszköz a kereskedelmi szerződés lett. Franciaország ilyen jellegű szerződést kötött Nagy-Britanniával, Kínával, Madagaszkárral, Sziámmal, és még 11 európai országgal. Itt említi meg a szerző a francia misszioná-rius mozgalmak jelentőségét a kontinensen kívül. A késő XIX. században az ő védelmük szolgált egyfajta ürügyként a katonai jelenlétnek például Kínában, Kokinkínában vagy Libanonban.

Todd a szabad kereskedelem paradigmájával kapcsolatban még két fontos francia lépést említ meg. Az egyik a mexikói expedíció, amelynek legtöbbet emlegetett oka a mexikói ezüstitbányák feletti ellenőrzés megszerzése volt. A másik lépés egy Arab Királyság létrehozásának terve volt, amelyben az európai telepesek és a helyi algirok között fokozottabb lett volna az együttműködés. A folyamatos külpolitikai kudarcok azonban kikezdték a francia gyarmatosítást, III. Napóleon bukása után pedig csökkentek a tengerentúli kezdeményezések, és a franciák több területről is lemondtak Afrikában. A gyarmatosítás ezt köve-tően majd csak a Harmadik Köztársaság idején került ismét előtérbe, de már egészen más módszereket alkalmaztak.

A negyedik, befejező részben a szerző számba veszi munkája következteté-seit. Todd szerint Franciaország a XIX. századi imperializmus egyik kulcsfigu-rája volt, ám a belső stabilitás hiánya jelentett igazán nagy problémát számára. A szilárd belpolitikai helyzet kialakulásában pedig nagy szerepet játszottak a külső családások is. Ezek mellett arra a fontos megállapításra jut, hogy az eu-rópai államok együttműködése a korai merkantilista összezsapások ellenére is megmaradt, aminek következtében fölgyorsultak a hódítások is.

A szerző tanulmányának érdeme és egyik nívuma, hogy a francia gyarmato-sítást komparatív módon mutatja be, mivel bizonyos kulcsfontosságú helyeken összeveti a gyarmatosításban élen járó Brit Birodalom fejlődésével. A tanul-mány másik fontos eredménye pedig a korszak meghatározása, amely eltér az eddigiekben megszokottaktól, ezzel teljesen más értelmezési keretet adva a té-mának. Ez az új vizsgálati mód természetesen további kutatásoknak nyit teret, és lehetőséget ad új kérdések feltevésére is.

David Todd: A French Imperial Meridian, 1814–1870. (A francia gyarmatbirodalom fénykora)
In: Past and Present, no. 210 (Feb. 2011). 155–186.

Kovács Márta